

levkovitých pohárů v širších souvislostech a skýtá rovněž podněty k synchronizaci mezi obdobím pozdně lengyelským a kulturou nálevkovitých pohárů, kde je dodnes ještě mnoho nejasností.

Pavel Košťálek

Johannes-Wolfgang Neugebauer, **Die Kelten im osten Österreichs**, mit Beiträgen von Elisabeth Jerem, Karl Kaus, Silvia Renhart, Otto Urban, Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, St. Pölten — Wien 1992, 160 str., 55 obr. + 2 plánky v textu.

Podnětem ke vzniku knihy J.-W. Neugebauera byly významné výstavy a sympozia o době laténské, které se měly uskutečnit v roce 1992 ve východním Rakousku. Z tohoto důvodu se přistoupilo ke zpracování aktuálního stavu poznatků o Keltech na uvedeném území, při němž se ve vhodné míře využilo též výsledků výzkumu v sousedních oblastech. Práce tedy pouze zachycuje současné znalosti a jen výjimečně přináší nové informace.

Hlavní pozornost je věnována časné a střední době laténské, jejichž zpracování je rozvrženo do osmi podkapitol. Námětem úvodní jsou dějiny bádání o latěnu, a to především objev eponymní lokality La Tène a pokusy o periodizaci (O. Tischler, D. Viollier, J. Déchelette, P. Reinecke, R. Pittioni atd.). Zvláštní část se zabývá historií výzkumu ve východním Rakousku od nejstarších laténských nálezů ze 17. — 18. stol., jimiž byly mince, až do současnosti. Zde je třeba poznamenat, že po rozmachu bádání v meziválečné době (R. Pittioni) v období po 2. světové válce rakouský výzkum do značné míry stagnoval a další rozvoj přinesla až sedmdesátá léta. Historicky zaměřený úvod doplňuje krátké obecné pojednání o východní časné laténské kultuře, jehož autorkou je E. Jeremová. Upozorňuje zde především na rozdíly proti tzv. západní laténské kultuře. Zatímco pro západ je v této době charakteristické pohřbívání v halštatských mohylách, na východě se objevují již od 6. století (a výjimečně již dříve) plochá pohřebiště, a to nejprve žárová, později přistupuje i kostrový ritus, přičemž poměr žárového a kostrového ritu se v průběhu doby neustále mění. Dalším charakteristickým východním znakem je výskyt zbytků jídel a nápojů v hrobech.

Druhá podkapitola pojednává o sídlištích. Stav jejich poznání je však přes početné nálezy stále velmi nedostatečný. V časném latěnu byly osídleny především strategicky významné vyvýšené polohy v okolí řek, i když nechybí ani nálezy z přirozeně chráněných vyšších míst. Po zániku halštatsko-laténských hradišť se osídlení koncentrovalo do nížinných osad. Zbývá dodat, že právě na místě některých halštatsko-laténských hradišť vznikala potom od LT C2 oppidální výšinná sídliště (srv. Filip 1978, 421—422). Špatný stav výzkumu sídlišť se odráží i v tom, že informace o nich není založena na rakouské lokalitě, ale na maďarském sídlišti ze Soproně — Ódenburgu, které leželo na pozdější tzv. jantarové stezce a v latěnu bylo zřejmě jedním z center hrncářství a výroby kolkované keramiky, což dokládá její hojný výskyt kolem Neusidlerského jezera a dvě odkryté hrncářské pece na uvedené lokalitě.

Pohřebiště jsou námětem nejobsáhlejší třetí podkapitoly. Byla zakládána v bezprostřední blízkosti osad, a to nejčastěji na říčních nebo nížinných terasách, ale též na vyvýšeninách u řek (např. Pottenbrunn). Z hlediska věku pohřbených se neustále opakuje značný deficit pochovaných dětí. Autor uvažuje o možnosti, že všechny děti nemusely být pohřbívány na nekropolích, ale toto dokládá pouze dvěma sídlištními nálezy z Franzhausenu. Zvláštností je hojný výskyt jednoduchých, ale i dvojitých kruhových a čtvercových příkopů kolem hrobů (např. v Pottenbrunnu bylo z 39 hrobů obeháno příkopem 20). Některé z nich mají společnou jednu stranu. Autor je zcela jednoznačně považuje za znak vyššího sociálního postavení zemřelého, ale v otázce určení jejich funkce je mnohem opatrnější. Uvažuje o „domech mrtvých“, což ovšem — jak ostatně sám podotýká — nelze patřičně prokázat. Jen pro srovná-

ni — M. Čizmář považuje příkopy jednoznačně za doklad kultovních představ Keltů (ČIZMĀŘ 1973, 621). Přestože pro východ jsou již v časném latěnu charakteristická plochá pohřebiště (viz výše), ojediněle se vyskytnou i mohyly. Pro východní Rakousko existuje takový doklad z Katzelsdorfu. Ritus je doložen kostrový i žárový. Kostrové hroby jsou obdélníkové či čtvercové a dělí se do tří hlavních skupin. Jsou to jednak hroby s vnitřní dřevěnou konstrukcí a obložené kamením, dále prosté hroby a velmi zřídka se vyskytnou i hroby s rakvemi („mit Baumsärger“). Žárové hroby jsou oproti kostrovým menší a mají i oválný či kruhový tvar. Kremační pozůstatky mohou být uloženy v organickém obalu, v urnách nebo volně v hrobě. Samostatnou kapitolou jsou zvláštní pohřby. Mnohé z nich jdou jistě vysvětlit přirozeným způsobem, ale rozhodně ne všechny. U takových můžeme potom uvažovat např. o šamanech, medicinmanech, ale také o sebevrazech, lidech s vrozenou tělesnou vadou atd. Doloženo je i vykrádání hrobů, a to zejména za účelem získání šperků. Nálezy dokládají, že se tak dělo nedlouho po pohřbu, kdy ještě nebyl zcela ukončen rozkladný proces. Z geografického hlediska lze rozlišit dvě oblasti koncentrace hrobových nálezů — předhůří Alp, jehož těžiště osídlení je v LT A, a Vídeňskou kotlinu, kde se osídlení koncentruje do LT B—C. K nejvýznamnějším nekropolím patří Oberndorf/Ebene, Franzhausen, Pottenbrunn, Mannersdorf am Leithagebirge, v Burgenlandu je to Pöttsching, v sousední oblasti Maďarska potom Sopron — Ödenburg.

Další podkapitola je věnována oděvu a šperku. Zatímco o oděvu Keltů nás informují většinou jen písemné zprávy a nálezy tkanin zůstávají vzácnou výjimkou, u šperku jsme na tom mnohem lépe, neboť jej známe z početných nálezů. Největší pozornost je věnována sponám, a z nich sponám časně latěnským. Orientaci v jejich vývoji až do LT C2 napomáhají i dvě přehledné tabulky s jejich vyobrazeními. Druhou velkou skupinou ozdob tvoří kruhový šperk. V latěnu téměř mizí náušnice a vlasové ozdoby, naproti tomu vzniká móda nosit prsteny. Vyskytují se nákrčníky, náramky a nánožníky, od středního latěnu u žen též dlouhé opasky.

Pátá podkapitola pojednává o válečnictví a zbraních. U válečnického umění Keltů jsme opět odkázáni hlavně na písemné prameny, kdežto zbraně jsou doloženy především archeologickými nálezy z hrobů, ale též zobrazeními na situlovém umění a také literárně. Pozornost je věnována mečům, standartám, lukům se šípy, prakům, nožům, přílbám, štítům, krunyřům, bojovým vozům a jezdeckvu. Konstrukce mečů se po celý latěň téměř nemění (dlouhá rovná čepel, rukojeť). Za doklad standarty se považuje nález kopí se zdobeným listem z hrobu č. 117 v Mannersdorfu s paralelami ve Francii či na reliéfu z Bormia. Existence praků není přímo doložena a na jejich používání se usuzuje z nálezů vejcovitých oblázků (např. Ramsaukopf, Dürrnberg). Přílby jsou dvojího druhu — bronzové, jejichž výskyt končí ve 4. st., a železné, které přetrvávají až do augustovské doby. Z velkých oválných štítů (popř. též štítů se špicí) se zachová zpravidla jen středová puklice, držadlo a okrajové kování. Dřevěné pozůstatky se najdou jen zřídka (např. v La Tène), ale přesto se podařilo na základě negativního otisku v hrobě č. 295 ve Franzhausenu takový štít rekonstruovat. Vedle velkých štítů se vyskytnou i malé štíty kruhové. Krunyře se objevují spíše u vyšších vrstev, a to ještě ojediněle. Ve východním latěnu byly vyráběny z tkanin, a v nálezech jsou proto signalizovány jen bronzovými uzávěry. Ve východním Rakousku je též doložen dvoukolý bojový vůz tažený dvěma koňmi ve společném záprahu (Unterradberg).

Autorem podkapitoly o hospodářství je K. Kaus. Nejvíce místa z kovů věnuje produkci železa, které označuje za nejdůležitější hospodářský faktor doby latěnské. Méně si již všímá bronzu a jen stručně se zmiňuje o vzácných kovech (zlato, stříbro) a cínu. Je škoda, že si autor — s výjimkou železa — nevšímá otázku získávání surovin (např. zlata) a že se též nezmiňuje o nerudných surovinách (např. sůl, tuha — pro ni srv. WALDHAUSER 1992, Abb. 3). Hrnčířství prodělalo u Keltů velký rozvoj především zavedením rychle rotujícího hrnčířského kruhu. K. Kaus se zmiňuje i o opracovávání dřeva, zpracování skla, jantaru, kostí a též o textilnictví.

Šestá podkapitola je věnována keltskému umění a je zaměřena především na problematiku vzniku vlastního keltského uměleckého stylu a oblastí, z nichž Keltové čerpali impulsy. V keltském umění se mísí halštatské tradice s orientalizujícím řeckým stylem a etruskými a antickými výzdobnými motivy. Zvláštním druhem keltské-

ho umění je situlové umění. Těžištěm jeho rozšíření je hlavně Slovinsko a severní Itálie, ale jeho nálezy jsou známy i z Rakouska (Hallstatt, Hallein, Kuffarn).

Náboženství a kult Keltů je námětem závěrečné podkapitoly. Dnes je známo přes 400 jmen keltských božstev, ale z toho asi 300 je doloženo jen jednou. Hlavním pramenem jsou zde pro nás antičtí autoři, ale ti často ztotožňovali či srovnávali keltské bohy s bohy římskými, což nám poněkud ztěžuje jejich poznání. Kult měli na starosti druidové. Ti tvořili tři skupiny — bardy, věštce a vlastní druidy-strážce prastarých moudrostí. Podstatou jejich učení byla nauka o nesmrtelnosti duše a jejím převtělování. Kultovní obřady se vykonávaly na posvátných místech, z nichž jsou v archeologii nejnámější „Viereckschanze“. Jsou doloženy i v Rakousku (např. Braunau, Dürrnberg). Za jejich předchůdce lze snad považovat valový útvar mezi Judenau a Sieghartskirchen, který je datován na přechod ke střednímu latěnu.

Kapitolu o době oppid napsal O. Urban. Jako jediná přináší v převážně většině nové poznatky, neboť — jak je podotknuto s odkazy na příslušnou literaturu — shrnutí problematiky bylo uveřejněno nedávno. Jak známo, rakouští badatelé nemluví o oppidech, ale o pozdně keltských výšinných sídlištích. K jejich chronologii lze obecně říci, že vznikala v LT C2, největší rozkvět zažívala v LT D1, někde pak přetrvávala i do LT D2, popř. až do doby římské. Nejlépe prozkoumanou rakouskou lokalitou je Oberleiserberg, kde nové nálezy signalizují osídlení i v LT D2. Významné jsou dále tři lokality v okolí Vídně. Jedná se o Bisamberg, Leopoldsberg a Nußberg, z nichž byl v roce 1990 systematicky zkoumán Leopoldsberg. Těžiště jeho osídlení je kladeno do LT C2-D1, přičemž nechybí ani nálezy z LT D2. V rámci výzkumu byl ověřován i tzv. západní val, který byl ve dvacátých letech označen za keltský. Nově je však datován do pozdního středověku/raného novověku. V oblasti Maďarské brány se rovněž vyskytují tři pozdněkeltská výšinná sídliště, z nichž ovšem dvě (Devín a Bratislava) leží již na Slovensku. Tím třetím je Braunsberg, zkoumaný v letech 1986—1990. Doloženo je zde osídlení v LT C2-D1, přičemž nálezy z LT D2 dosud chybí. Nové výzkumy doložily opevnění dvojitou palisádou, nikoli však dřívější údaje o kamenné hradbě a bráně, jejíž jedna domnělá strana je ve skutečnosti přirozeným skalním útvarem. Za zmínku stojí též nález nauheimské spony, neboť jde o jeden z nejvýchodnějších exemplářů. Část o oppidální době pak doplňuje stručný historický přehled tohoto období.

Kapitolu nazvanou „Časní Keltové ve světle antropologie“ zpracovala S. Renhartová. Uvádí, že Kelty nelze považovat za národ v dnešním slova smyslu, šlo spíše o jakousi „národní jednotu“ charakterizovanou společnou řečí, náboženstvím a materiální kulturou. Doposud bylo zkoumáno více než 450 skeletů. Z hlediska dožití věku je charakteristický nízký počet kojenců a dětí (srv. výše). Zatímco u prehistorických populací tvořili kojenci asi 20 % a děti asi 50—60 % celkové populace, nálezy z pohřebišť se dokumentovány jen asi 1 % kojenců a 20 % dětí. Lékařské umění Keltů bylo jistě na solidní úrovni, což dosvědčují i nálezy lebek s trepanacemi (dosud třináct případů).

Celou knihu potom doplňují vybrané citáty z děl antických autorů — Diodora, Caesara, Polybia, Pomponia Mely, Poseidonia a Strabona.

Jednoznačně kladné ocenění zaslouží především obrazová příloha, která velmi názorně doplňuje celý text. Celkově lze knihu hodnotit pozitivně. Způsob zpracování je velmi přehledný a srozumitelný a lze říci, že bylo dosaženo cíle, s nímž kniha vznikla, totiž shrnutí poznatků o Keltech na území východního Rakouska. Bezesporu ji ocení jak odborníci (mj. bohatý soupis literatury), ale pro přístupnou formu i široká veřejnost.

LITERATURA

- ČÍZMÁŘ, M. 1973: Keltský kostrový hrob se čtvercovým příkopem z Domamyslic, okres Prostějov, AR XXV, 615—625.
- FILIP, J. 1978: Keltská opevnění jako ukazatel a odraz historického vývoje a struktury keltské společnosti, AR XXX, 420—432.

WALDHAUSER, J. 1992: Keltische Distributionssysteme von Graphittonkeramik und die Ausbeutung der Graphitlagerstätten während der fortgeschrittenen Latènezeit. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 22, 377—392.

Miloš Hlava

Klára Kuzmová, *Terra sigillata v zbierkach múzea. Katalóg III. Rímske zbierky, Podunajské múzeum Komárno 1992, 107 str., 59 tab.*

Z různých druhů keramiky římské proveniencie přitahuje nejvíce pozornost především terra sigillata (TS). K ní se odborníci často znovu vracejí, jednak aby doplnili další nálezy, ale hlavně proto, aby při jejím hodnocení uplatnili soudobé metody zpracování a nové poznatky. U nás se podobný zvýšený zájem projevil nedávno prostřednictvím publikací slovenského a moravského nálezového fondu (viz Kuzmová, K. — Roth, P. 1988: Terra sigillata v barbariku. Nálezy z germánských sídlisk a pohřebisk na území Slovenska, Nitra; Droberjar, E. 1991: Terra Sigillata in Mähren. Funde aus germanischen Lokalitäten, Brno). Nedlouho po uvedeném monografickém zpracování TS ze slovenské části naddunajského barbarika vychází další práce Kláry Kuzmové, která je věnována především nálezům TS ze severopanonských limitních středisek Brigetio (Szöny) a Kelemantia (Iža-Leányvár).

V předmluvě k recenzované publikaci seznamuje Priska Kolářová čtenáře s okolnostmi vzniku a s dalšími osudy početné sbírky TS (celkem 704 inv. č.) deponované v Podunajském múzeu v Komárně. Úvodní slova K. Kuzmové určená nejen vyhraněným specialistům charakterizují TS z hlediska technických vlastností, vzhledu a výzdoby. Po stručném nástinu hlavních produkčních center je zdůrazněn význam TS zejména pro jemné datování doby římské a pro bližší poznání výrobních a obchodních vztahů. Autorka pak také formuluje vlastní cíl práce, kterým není jen revize starších publikací (Juhászová, G. 1935; Křížek, F. 1939), ale v první řadě vědecká dokumentace nynějšího stavu komárenské sbírky TS a její vyhodnocení z typologického a chronologického hlediska.

Následující část (str. 21—29) přináší úspornou formou tabelárních přehledů množství kvantitativních údajů, z nichž se např. dovídáme, že ve sbírce je 359 ks TS z Brigetia, 74 jedinců z Iže-Leányváru a u zbývajících exemplářů (271) není naleziště známo. Reliéfně zdobeného zboží je v kolekci celkem 518 kusů, z nichž největší počet pochází z dílen rheinzabernských (platí pro obě lokality). Další tabulky zaměřené na tvary nádob ukazují u reliéfní TS naprostou převahu typu Drag. 37, zatímco u nezdobených jedinců prozrazují skladbu typologicky rozmanitější, zvláště v Brigetiu (převaha Drag. 33 a 18/31).

Zbývajících číselných přehledů nás informují o zastoupení jednotlivých mistrů. V Brigetiu je jich doloženo z jihogalských dílen ojedinělými kusy celkem šest; středogalská produkce je zde nejčastěji reprezentována Cinnamem (25) a Paternem (10), z dalších pak Butriem (7) a Albuciem (5). Nejbohatší přehled mistrů pochází z Rheinzabernu: odtud jsou nejvíce doloženi B. F. Attoni (13), Reginus II (9) a mnozí další. Výrobky z Westerndorfu reprezentují především mistři Helenius (23) a Comitalis (21); v rámci pfaffenhofenské TS byli zjištěni Dicanus (8) a Helenius (1).

Z Iže-Leányváru je znám z jihogalských středisek pouze Mercato (1); středogalské zboží je zde stejně jako v Brigetiu nejvíce zastoupeno Cinnamem (3). Z řady rheinzabernských mistrů je v Iži nejčastěji doložen Mammilianus (4), z westerndorfských pak shodně s Brigetiem mistr Helenius (13). Uvedené číselné přehledy vhodně doplňuje abecedně řazený seznam mistrů s odkazem na číslo TS v katalogu (str. 35—36).

Chronologické postavení hodnocené TS je lapidárně znázorněno bez jakéhokoliv dalšího komentáře graficky pomocí tří grafů. Tento způsob prezentace výsledků je natolik názorný a jednoznačný, že nevyžaduje na tomto místě slovní výklad. První